

magukat." S az író szerint ezeknek a kisemmizett, öncsaló embereknek nemcsak illúzióiktól kellene megszabadulniuk, hanem téves kisebbségi érzésüktől is. Mélyre rejtve, már-már felismerhetetlenül, vonzó emberi értékek bújnak meg e félresikerült emberekben. Nyomorúság a sorsuk egy életen keresztül, pedig titokban kincseket őriznek, úgy azonban, hogy maguk sem tudnak róluik. Az író vallomása szerint „...a természetben rengeteg a ráció, érzelemben van ott vészesen nagy hiány.” A novellák hősei ennek ellenére nemcsak hogy érzelmektől, hanem sokszor egyenesen ösztöneiktől vezérelt emberek, akikből éppen a józan értelem, a higgadt és emberséges helyzetérzékelés hiányzik. Egyformán veszélyes tehát a ráció túltengése, a sztereotíppá vált létezés és az öncsaló, hazug illúziók, a látás élességét elhomályosító érzelmek. Az önkontroll és a veszedelmes szenvedélyektől való tartózkodás sokszorosan fontos volt Erdélyben, ahol a bombától kevésbé kellett félni, mint a nacionalista indulatoktól.

Az önszemlélet, az önellenőrzés azért is kaphat olyan nagy hangsúlyt Huszár novelláiban, mert minden történetet annak főszereplője mond el, így az előadásmód tekintetében hiányzik az egységes szerzői ítélkezés. Objektív rajz helyett önportrék sorakoznak egymás után. (A Tarka Ökör társasága, a beszélgető partnerek nyújtanak bizonyos kiegészítéseket az első személyű elbeszélésekhez.) Ily módon a szerző egy kissé mindegyik szereplő sorsát és igazságát megérti, talán rokonszenvvel is nézi, mintha a nagy múlt századi angol író, Thackeray (akinek szatirikus morálizálása egyébként sem idegen tőle) álláspontját tenné magáévá: „Mindenkinek igaza van, azt hiszem, és az egész élet bitangság.” Huszárnál ez azt jelenti, hogy a sors vetette kelepceből kitörni nem tudó alakok önszemlélete szubjektív módon indokolt, s hogy szenvedések és kudarcok, hazugságok és hitványságok közegében foszlik a semmibe némely emberi élet. Az író nem érzi szükségét annak, hogy patikamérleglen mérje ki: csüggedtséget, kilátástalanságot éppen annyi felemelő, jövőben bízó életmozzanat egyenlítsen ki, esetleg hatástalanítson. Arról ír, amit érdekesnek, tanulságosnak, mulatságosnak vagy jellemzőnek talál. (*Kriterion*, 1974.)

IMRE LÁSZLÓ

Klanciczay Tibor: A manierizmus

Nem könnyű feladat egy olyan bonyolult, napjainkban is oly sokat vitatott jelenség magyarázata, mint a manierizmus. Már magának a tárgynak elnevezése is eltérő. A francia irodalom megfelelő szimptomái esetében ugyanis a preciositét, az angolnál az euphuizmust használja a szakirodalom, egyes vélemények az egész barokk stíluskorszakot a manierizmus fogalmához sorolják, mások szerint csupán néhány jelentéktelen epigonnak a reneszánsz nagy mestereit majmoló modorosságáról van szó.

Klanciczay Tibor a kötetet bevezető tanulmányában számos, mindeddig tisztázatlan kérdés megvilágítása után arról tájékoztatja olvasóját, hogy a manierizmus történeti fogalmának kialakulása miként függ össze a 16. század társadalmi válságának gazdasági, társadalmi, ideológiai és pszichológiai erővonalával.

A Lucien Febvre nyomán fölvethető kérdésre — Miért szomorúak az 1560 utáni Európa legnagyobb művészei, gondolkodói? — a reneszánsz örökségébe lépő Tasso, Bruno, Greco, Góngora és társaik korának szellemi erőtereit elemezve válaszol.

A manierizmus előzményeit ismertetve mutat rá a felújított klasszikus retorika, a platóni szépségideál és az arisztotelészi poétika egymással szoros kölcsönhatásban

levő szerepére a 16. század negyvenes éveire szintézist alkotó reneszánsz művészet elméletében. Az emberi gondolkodás legfőbb értékeit teremtő, feldolgozó és újraalkotó korszak után már nincs lehetőség, mutat rá a szerző, az időközben megváltozott társadalmi alapokról a valóságnak és a szépségnek olyan teljes megfogalmazására, mint ahogy azt a reneszánsz művészet megtehetette.

E kérdés irodalomelméleti vonatkozásaival foglalkozva tér rá az arisztotelészi poétika utóéletére. Az antikvitás e nagy hatású művével kapcsolatos művészetelméleti polémiákból a manierista esztétika gyökereit sikerül kimutatnia. Itt válik értetővé, hogy az antik szerző útmutatásait dogmává merevítő kritikusok erkölcsi utilitarizmusa miképpen segítette elő a tridenti zsinat művészetpolitikai állásfoglalásaival összhangban a művészi tehetség, a korszerűség és az invenció jelszavait hangoztató humanisták elleni fellépés egységesülését. Jól látható az is, hogy az ilyen jellegű irodalompolitikai csatározások közepette a művész nem véletlenül távolodik el a valóságtól s jön létre — a tanulmányt követő szemelvények tanúbizonysága szerint — a természettől független alkotáslélektani princípium, az idea, amely már eltér a quattrocento természettel harmonizáló felfogásától.

A női szépséget a léleknek a testi formákon való átragyogásnak tulajdonító Agnolo Firezuola gondolatait radikálisan végletesíti Vasari, amikor a grazia fogalmát tisztázva arról ír, hogy ez — mint a szépség teremtő ereje — nincs alárendelve a látható valóság adottságainak.

Scipione Ammirato tanításáról szólva hívja föl a figyelmet Klaniczay Tibor arra, hogy ebben már a teljes szellemi relativizmusba torkolló manierista elmélet érhető tetten. Ammiratót gondolatai maguktól értetődően távolítják el a közérthetőség és a művészi mélység követelményét egyszerre megvalósítani akaró és tudó reneszánsz szellemiségtől. Ammirato művészi arisztokratizmust hirdető tanai szerint ugyanis nem célszerű a „szép tanításokat és tudományokat” mindenki előtt fölfedni s ezzel együtt profanizálni is azokat.

Klaniczay bevezető tanulmányának gerincét Francesco Patrizi, Paolo Lomazzo és Giordano Bruno esztétikai nézeteinek elemzése alkotja. Patrizi 1585-ben megfogalmazott gondolataival Arisztotelész-ellenessége jegyében szándékozik kivezetni az olvasót a „vak labirintus”-ból. (E kifejezés a manierista esztétikával is foglalkozó Francis Bacon idolumelméletének metaforikus nyelvezetét is előkészíteni látszik.) Lomazzo, a manierista akadémizmus megfogalmazója után Bruno irodalomelméleti elképzeléseit tárgyalja a szerző. Bruno, az értelem fenegyereke manierista indulattal zúdíttja szitkainak özönét a gondolat szabadságát korlátozó „undok pedánsok”-ra, akik azt hiszik, hogy „egyedül ők azok, akiknek Saturnus értelmet pisált a fejükbe”.

A manierizmus és a barokk korszakváltásának befejező szakaszáról állapítja meg a szerző: „... igaz ugyan, hogy a reneszánsz kései szakaszában a manieristáknak köszönhető a legnagyobb művészi, irodalmi és gondolati teljesítmények, hosszabb távon mégis a sokszor valóban korlátolt ellenfelek, a barokk szálláscsinálói egyengették a művészet folytonosan gazdagodó, jövő fejlődésének útját.”

Könyve utolsó fejezetében mutat rá Klaniczay, hogy bár a 16. században, s főként annak második felében, Európa többi országainak irodalma és művészete is fölzárkózott az olasz mellé, az irodalom- és művészetkritika terén mégis változatlan maradt az olasz kultúra egyeduralma. Ezzel pedig arra is magyarázatot ad, hogy miért éppen olasz anyag földolgozásával mutatta be a manierista esztétika történetét. Kitekintésként tárgyalja a lengyel, a magyar, a francia és az angol elmélet-írók munkásságát.

Klaniczay Tibor könyvének „fülszövegében” olvashatjuk a „szomorú emberek”-ről: „Eszményeik elbuktak vagy eltorzultak, de üzenetüket a ma embere újra meghallotta — immár a maga valóságos jelentésében, tisztán.” Mi sem jellemzőbb erre, mint az a magatartás, amellyel García Lorca szállt síkra Luis de Góngora y Argote halálának 300. évfordulóján a költő művészi rehabilitációja érdekében! „A legkiválóbb nyelvészek és szónokok szégyenletes fekélynek tartják a Soledad-okat, s homályos, otromba és szellemtelen hangon kiáltanak anatómát arra, akit ők homá-

lyosnak és üresnek neveznek. Sikerült Góngorát sarokba szorítaniuk, és port hintettek mindazok szemébe, akik hosszú évszázadokon át megérteni igyekeztek. »Távol tartani — érthetetlen...« És Góngora magányos maradt, mint egy leprás. Tele hideg, ezüst fényekként fakadó fekélyekkel, kezében a költészet legújabb hajtásával csak arra várt, hogy új nemzedékek vegyék birtokukba valóságos örökségét és képzőművészetét.»

Lorca 1927-ben elhangzott beszéde óta nemcsak a szürrealista művészet fedezte föl magának újra a manierizmust (egy 1936-os amerikai kiállításon az elődök között említették pl. Arcimboldo nevét), a kötet utolsó lapjain található irodalomjegyzék szerint a nemzetközi tudományos irodalomban is számos értékes tanulmány foglalkozik vele.

Ezek között vehetjük most számba Klaniczay Tibor munkáját, melynek gazdag képanyaga, kitűnően válogatott szemelvényei a bevezető tanulmány kíséretében „valóságos örökség”-hez segítik olvasójukat. (*Gondolat, 1975.*)

TÉGLÁSY IMRE

Palotai Erzsí emlékei

Abban az időben, mikor Palotai Erzsí elmondta az első verseket, a magyar ifjúságot valami rendkívüli élmény sugározta körül. Ady országos és közép-európai hatása s az Ady-nemzedék rendkívüli jelenléte. A csehszlovákiai magyar fiatalok olyan hangsúllyal olvasták és olvastatták az első világháború utáni magyar irodalmat, amire addig nem volt példa. Magukkal ragadták Budapest egyetemi diákságát, az erdélyieket, az egész magyar nyelvterületet. Ebben az izgalomban lépett fel a kassai lány, Palotai Erzsí, aki élményé tudta tenni az új magyar verset, sőt a prózát is, ami még nehezebb. Nem könnyű megrajzolni Palotai Erzsí arcképét. Bonyolult jelenség. Néhány éve tudjuk, hogy író is, emlékező s igazmondó, nehéz megtalálni hozzá a hasonlóságot. Bandukol a pesti utcán, falhoz húzódva, verseket mormol, papnő, aki szüntelen szolgál és készül a szolgálatra. Egy életet töltött el ezzel, most megírta a szavalóművész emlékeit *Költők, versek, találkozások* címen.

„Elalvás előtt egy-egy Kosztolányi-verset mummogva magamban, azt hittem, de igazán, hogy én írtam azt a verset” — mondja egyik írásában. Olvasóból lett szavaló, vagyis olyan mélyen érintette a vers, hogy átadta magát az önkéntelen tolmácsolásnak. Valahányszor hallottam, lenyűgözött páratlan emlékezőtehetsége, nemcsak a verseknél, hanem ami még nehezebb, a prózának elmondásánál. Memóriájánál csak kifejező egyszerűsége nagyobb, vagyis művészetének szépsége és épsége. Ez az emlékező kötet mindent egybefoglal, amit egy tisztaszívű ember mondhat hivatásáról, hiúság és féltékenység nélkül, túlzások és nagyképűség fitogtatását kizárva. Nagyon nagy igazsággal írja, hogy amúgy is hiányos kritikai gyakorlatunkból teljesen hiányzik a szavalás és a szavaló bírálata, ismertetése. Még az a mondat is kiesett százsor egy-egy irodalmi estről szóló beszámolóból, hogy kik szerepeltek az előadás után, vagyis a recitátorok neve, akik bemutatták, igazolták az ünnepezt írókat. Hivatását mégis áhitattal, rendkívüli komolysággal szolgálta. Magánéletét is alárendelte a magyar irodalomnak. Elment mindenüvé, kis faluba ugyanúgy, mint városaink pódiumaira. Folytonos gyakorlat meg munka által nagyszerű biztonságot szerzett, habár — mint bevallja — minden fellépése előtt idegizgalom fogta el. Munkája nagy tisztesség és nagy áldozat. Szeretettel és elismeréssel ír pályatársairól, közel húsz szavalóművészről és színészeiről, kortársakról, akikkel együtt végezte ezt a munkát. Nincs senkiről felesleges, nélkülözhető jelzője.